

Tolkienov evangelij v domišljjski preobleki

Besede iz naslova so, ne tajim, prevzete iz članka, ki je predhodnik mojega in govori o dialektiki odrešenja Tolkienovega Gospodarja prstanov. Vendar imam za takšno izbiro utemeljen razlog. Omenjeno obravnavo sem prebral, še preden se je pojavila v tokratni številki Tretjega dne in takrat me je ob branju prešinila zamisel, ki me je vodila pri pisanju tega članka, v čemer je eden od razlogov za izbiro naslova, in ki se tako lepo ubesedi v besedah: *evangelij v domišljjski preobleki*.

Za kaj gre? Sam spadam med tiste, ki Tolkiena prebirajo že vse svoje življenje. Naj je zgodba prebrana prvič ali slednjič, to vem, nikoli ni zadnjič (precej spominja na branje (skoraj si ne drznem izreči) evangelijev). Sam sem mnenja, da razlog za to ne tiči v najrazličnejših študijah te ali one vrste. Prejšnja študija, ki je za pravilno interpretacijo Tolkienovega besedila temeljnega pomena (ter tudi vse ostale študije), nimajo oz. le malokdaj premorejo to moč, da bi bralca prepričale v branje. Študije so pravzaprav "postbranje". Ko nas zanima že nekaj več. Ko se nam ob prebiranju besedila pojavljajo nerazumljive uganke in neznana zemljepisna mesta Srednjega sveta, ki jih ni moč najti na nobenem od priloženih zemljevidov. Zvedavega pa najbolj osupne dejstvo, da je celotna saga Gospodarja prstanov "le" eden izmed delčkov Tolkienovega domišljjskega sveta, ki je v celoti nepredstavljivo obširnejši.

Zgodba Gospodarja prstanov namreč stoji v veliko širšem kontekstu, kakor ga predstavi sama knjiga, in ki sega vse tja do stvarjenja in velikih zgodb Starših dni. S pričujočim prispevkom želim z razlago svojega pogleda na zgornje besede v naslovu vpeljati v igro še pripovedi "Starših dni", ki so, kakor bomo ugotovili, za razumevanje celote prav tako pomembne. Odpirajo namreč globino in kompleksnost, ki je največji čar Tolkienovega domišljjskega sveta in zaradi katerega je resnično *sui generis*, lastne vrste, evangelij v domišljjski preobleki.

NEZNANSKO ODZADNJE PLATNO

Tolkienovo prvo domišljjsko fantazijsko delo, naslovljeno *Knjiga izgubljenih povesti*, je vsebovalo štirinajst povesti, med njimi tri veliko daljše in popolnejše. Čeprav je *Knjiga izgubljenih povesti* ostala nedokončana, je

znano, da je že od samega začetka Tolkien imej idejo, da naj bi bile nekatere izmed povesti pripovedovane v veliko popolnejši obliki: "nekoč pred davnim časom (greben se mi je od takrat že pobesil) sem se namenil izgotoviti v celoto bolj ali manj povezane legende, ki bi se razpenjale od velikega in kozmogoničnega pa do ravni romantične pravljice – kjer bi veliko temeljilo na manjšem v stiku z zemljo, manjše pa bi črpalo sijaj iz neznanskega odzadnjega platna ... Nekatere od teh velikih povesti bi napisal v celoti, mnoge pa pustil samo potaknjene v to shemo, v obrisu." (Tolkien 2007, 9.) *Húrinova otroka*¹ skupaj s povestjo o Bernu in Lúthein, ki je po Tolkienovem mnenju poglavitna izmed zgodb *Silmarilliona*², ter o padcu Gondolina sestavljajo tri "Velike povesti" Starših dni, v katerih je Tolkien videl dela, ki bi bila sama v sebi zadosti dopolnjena, da ne bi terjala poznavanja velike zbirke legend iz nekoliko višje omenjenega *Silmarilliona* (Tolkien 2007, 9-10). Tri "Velike povesti" bralcu nudijo nekakšno razgledno točko, ki odpira pogled na dogajanje v neznanem Srednjem svetu Prvega veka, ki je zasnovano kot izročilo iz davnih časov. A vendar se je imel prej zgoditi Tretji vek, ki ga fantastično opisuje epska trilogija *Gospodar prstanov* (izhajala v letih 1954-55), preden je bil literarno dokončan Prvi: "Ampak zgodbo je neustavljivo vleklo v starejši svet, tako, da je postala poročilo o, da to rečem, njegovem koncu in preminutju, preden je bil govor o njegovem začetku in sredi" (Tolkien 2002, 21)³.

TOLKIENOVA PRIPOVEDNA MOČ

Tolkien je fantastično literaturo imenoval najčistejšo obliko besedne umetnosti. V eseju *O pravljicah* (On Fairy Stories, 1947) je med drugim zapisal: "Vsak, kar nas je dedičev tega fantastičnega izuma – človeške govorice, lahko reče zeleno sonce. A da ustvariš neki dodaten svet, v katerem bo zeleno sonce videti verjetno ... je potrebno imeti posebni dar, nekakšno vilinsko spretnost ... Pravljlična dežela je mnogo več ko le vile in vilinci, pa škрати,

čarovnice, ajdi, velikani in zmaji: del nje so tudi morja, sonce, luna, nebo; pa zemlja in vse, kar je na njej: drevje in ptice, voda in kamenje, vino in kruh ter mi sami, smrtni ljudje, kadar smo začarani." (Ogrizek 1986, 302.) Tolkienov Srednji svet je ravno zaradi tega tako zelo notranje prepričljiv, pa obenem nenavaden in čudežen, saj je le-ta del planeta, kakršen je naš. Ima svoja nebesna telesa, prav takšna, kot jih opazujemo na svojem nebu. Ima natančno izdelane zemljepisne koordinate, izpričane s številnimi zemljevidi in kartami. Ta svet ima svojo zgodovino, do zapletenosti podrobno in vsestransko obdelano. Njegova razumna bitja imajo svoje jezike, pisave, rodoslovje, vladarske rodbine, slavne prednike in junake ... z eno besedo, imajo svojo civilizacijsko kulturo (Ogrizek 1986, 303). In ne le "na papirju", če se smem nerodno izraziti, temveč je Tolkien prav zares za vsako izmed bitij Srednjega sveta izumil svoj jezik: "Temeljni kamen vsega je pomenila iznajdba jezikov. Prej bi se dalo reči, da so "zgodbe" nastale zato, da bi lahko kdo govoril te jezike, kakor pa obratno. Najljubše bi mi bilo, ko bi jih lahko zapisal v vilinskem jeziku." (Ogrizek 1986, 303.) Čeprav velja, da vsi izmed jezikov, ki se pojavijo v tem ali onem veku, niso bili dodelani v enaki meri, iznajdba (najmanj) šestih jezikov, ki so jih govorili vilinci, daje vsemu povedanemu na i še piko.

In če so zgodbe nastale zato, da bi lahko kdo govoril te jezike, do katerih je Tolkien gojil veliko strast, gotovo niso nastale zato, da bi vanje zavijal svetopisemske motive v smislu alegorije. O alegoriji je Tolkien imel sam navado govoriti: "Veliko ljubša mi je zgodovina, resnična ali izmišljena, s svojo raznoliko uporabnostjo glede na misel in izkušnjo bralcev. Zdi se mi, da to "uporabnost" mnogi mešajo z "alegorijo"; prva obstaja znotraj bralčeve svobode, druga pa v nameravani avtorjevi prevladi." (Tolkien 2002, 24.) Čeprav je Tolkien veljal za vernega kristjana, v nasprotju s "svojim spreobrnjencem" in velikim prijateljem C. S. Lewisom (prim. Aslanovo "vstajenje"), v zgodbo ni vnašal krščanskih elementov (prim. Gandalfovo "vstajenje"): "Kar pa se tiče kakega skrivnega

pomena ali "sporočila", ju avtorjev namen ne vsebuje. Ni ne alegorična ne aktualistična. Kakor je štorijsa rasla, je zasajala korenine (v preteklost) in poganjala nepričakovane razvejke." (Tolkien 2002, 23.) "Poglavitni motiv je bila pripovedovalčeva želja, da bi se preizkusil v zares dolgi štorijsi, ki bi priklenila pozornost bralcev, jih zabavala, jih razveseljevala in jih tu pa tam morda razburila ali globoko ganila." (Tolkien 2002, 22.)

TOLKIENOVA "PRIPOVEDNA KATEHEZA"

Tolkienova vilinska spretnost s svojo izredno pripovedno močjo kljub temu na neki abstraktni ravni spominja na evangelista Marka in njegovo tehniko pisanja, t. i. pripovedno

katehezo. Fausti v svojem komentarju Markovega evangelija *Zapomni si in pripoveduj* evangelij pripovedno katehezo opisuje kot metodo, ki človeka nagovarja s pripovedovanjem zgodbe, ki temelji na izkustvih posameznika. Na takšen način dogodek ponese v srce, kjer ga bralec/poslušalec hrani in premišljuje. Metoda je transkulturna oz. univerzalna, tj. ni pogojena s kulturo, v kateri živimo, saj jo je moč posredovati s prvinskimi besedami (roditi se/umreti ...). Zanj velja, da v dogodke vstopamo postopoma ter vedno znova, saj je zanj značilna živost, gibljivost, ki govori srcu, ne toliko razumu, in je potem takem namenjena preprostim (Fausti 2005, 6-8).

Čeprav sta primerjani besedili popolnoma različni in je vsak poskus primerjave že

R. Dolinar:
Nebo in obličje 19

vneprej obsojen na brezcilje in nasilne zaključke, sam v opisanih pristopih pripovedovanja zgodb evangelista in Tolkienu vidim določene podobnosti, ki jih označuje naslov članka: *evangelij v domišljijiski preobleki*. Nikakor ne po vsebini (ali obsegu), temveč, to želim poudariti, v metodi opisovanja.

EVANGELIJ V DOMIŠLJIJSKI PREOBLEKI

Markov evangelij je bil najverjetneje spisani v Rimu za potrebe širjenja "veselega sporočila" tamkajšnjemu poganskemu življu. Za tiste, ki so celotno starozaveno ozadje že dodobra poznali in jim razno sklicevanje na stavek iz tega ali onega preroka ni bilo tuje, je "poskrbel" Matejev evangelij. Prav Sveto pismo stare zaveze je bil osnovni horizont za njegovo razumevanje, saj je evangelist v svoje besedilo vstavil nešteto dobesednih ali manj dobesednih povezav na odrešenijsko zgodovino z namenom, da bi pokazal, da so se te izpolnile v Jezusu Kristusu (prim. Mt 8,17: *"To pa se je zgodilo, da se je spolnilo, kar je Gospod rekel po preroku"*).⁴ Tako velja, da je pravilno razumevanje sporočila evagelija (po Mateju) brez poznavanja "zgodb Starših dni", tj. Stare zaveze, nemogoče. Prav obratno velja za Tolkienovo pripoved: *"Zgodba je junaška pravljica romanca, ki jo je kot tako mogoče sprejeti že ob zelo splošnem nedoločenem poznanju ozadja. Vendar pa je tudi osnovni člen v ciklusu, prikrajšana za svoj polni pomen, če je iztrgana iz svojega mesta v njem."* (Tolkien 2007, 9.) Pri čemer beseda "zgodba" označuje povest o Bernu in Lúthein, najpomembnejšo od treh "Velikih povesti" Starših dni, ki so same v sebi dovolj dopolnjene, da ne potrebujejo poznavanja Silmarilliona. Po istem ključu deluje tudi Gospodar prstanov. Tolkienovo sklicevanje na dogodke Starših dni za samo zgodbo bralčeve "sedanjosti", tj. neposredne pripovedi, razen v redkih primerih namreč nima velikega pomena (Tolkien 2007, 10). *Stolpa*, kakor je naslovljen drugi del Gospodarja prstanov, v poglavju, ki opisuje

Frodovo in Samovo pot v Mordor, npr. omeni, da je bila Pajkilina koža tako strašno trda, da je ne bi mogla prebosti človeška moč, "pa četudi bi jeklo skovala vilin ali škrat in bi ga vihtela Bernova ali Túrinova roka". Referenca se nanaša na glavnega junaka Velike povesti *Húrinova otroka*, Túrina, ki je okoli 6500 let pred dogodki, ki jih opisuje trilogija, v Cabed-en-Arasu pokončal očeta vseh zmajev, Glaurunga. Omemba sama zase za neposredno pripoved in razumevanje Gospodarja prstanov nima pomembne vloge, v branju pa odkriva Tolkienovo strategijo, *"kjer bi veliko temeljilo na manjšem v stiku z zemljo, manjše pa bi črpalo sijaj iz neznanskega odzadnjega platna"*. Pri tem je povsem jasno, da *neznansko odzadnje platno* predstavlja 6500 let oddaljena povest o Túrinu Turambarju oz. Húrinovih otrocih, *stik z zemljo* pa Cirith Ungol ali Pajkov prelaz, prikazan kot del planeta, kakršen je naš. O nepredstavljeni odmaknjenosti in širini pričajo tudi druge "nepomembne" reference v Gospodarju prstanov.⁵

Podobno za bralca trilogije Prstana ni nujno predhodno poznavanje Starših dni, četudi gre za, na videz, osrednjo in prevladujočo silo Srednjega sveta, Saurona, ki nastopa kot utelešenje zla. Na vprašanje, kdo v resnici je Sauron, in še na mnoga druga, trilogija ne podaja odgovora. Vendar odgovor obstaja in izvira iz Starših dni. Sillmarillion poroča, da je bil Sauron sluga Melkorja, najmočnejšega med Ajnurji, ki so bili ustvarjeni, preden je bilo ustvarjeno karkoli drugega. O tem, da se je Melkor uprl volji Enega in začel delovati v škodo Božjega načrta ter bil na koncu prvega veka Srednjega sveta zaradi tega premagan in izgnan. Sauron, prvi izmed vseh njegovih služabnikov, se je takrat potuhnil: *"Toda v poznejših letih je vstal kakor senca Morgothova (drugo ime za Melkorja, op. a) in duh njegove hudobije in je hodil za njim po isti poti uničenja, dol v Praznino"* (Tolkien 2003, 29). Nadalje je še zanimivejše to, da trilogija ne samo, da ne spregovori o "padlem" (in njegovem slugi), temveč je zadržan tudi glede stvarjenja na splošno. Na vprašanje, kako je s stvarjenjem

in končno s Stvarnikom, ponovno, na podlagi Gospodarja prstanov, ne moremo odgovoriti. Pa vendar je na prvi strani Silmarilliona zapisano: *"Bil je Eru, Edini, ki mu na Ardi (Zemlji, op. a.) pravijo Ilúvatar. V začetku je ustvaril Ajnurje, Svete, sadove svojih misli, in bili so pri njem, še preden je bilo ustvarjeno karkoli drugega."* (Tolkien 2003, 9.) Zapisana legenda izraža presenetljivo podobnost s prvimi stranmi Svetega pisma, ne toliko po besedi, temveč po podobi Edinega, tj. monoteističnega Boga, ki je nad in pred vsem ustvarjenim: *"Sredi te dežele pa je bila visoka in strma gora in se je imenovala Meneltarma, Nebeški steber, in vrh nje je stalo visoko svetišče, posvečeno Eruju Ilúvatarju, odprto in brez strehe, in razen njega v deželi Númenórcev ni bilo nobenega drugega svetišča oziroma templja"* (Tolkien 2003, 308).

Iz zapisanega se zdi, da Tolkien, v Veliki vojni za Prstan, vsebino prilagaja z ozirom na to, koga želi nagovoriti: bralce, ki jim dogodki Starših dni niso poznani. Na neki način torej uporablja Markovski pristop, tj. pripovedno katehezo, ki se povsem sklada s Tolkienovim motivom pisanja: *"Poglavitni motiv je bila pripovedovalčeva želja, da bi ./.../ priklenila pozornost bralcev, jih zabavala, jih razveseljevala in jih tu pa tam morda razburila ali globoko ganila"* (Tolkien 2002, 22). Tako tudi Marko, ki ima pred seboj kristjane iz poganstva, tj. vernike iz poganstva, ki niso rasli v judovsko-bibličnem izročilu oz. ki nimajo bogatega izkustva biblične verske tradicije, uporablja za opisovanje Jezusovega življenja in nauka splošna človeška izkustva. Tudi Marka je, če se izrazim po Tolkienovo, namreč kot takega mogoče sprejeti že ob zelo splošnem nedoločenem poznanju ozadja (Tolkien 2007, 9), tj. Stare zaveze, *neznanskega odzadnjega platna* (pri čemer se navedeni citat sicer nanaša na analogno razmerje med Silmarillionom (pripovedjo o Prvem veku sveta) in povestjo o Bernu in Lúthein (eno od treh Velikih povesti Prvega veka)).

Vendar pozor! Vzporednice, ki jih predlagam, so, "za silo" primerljive samo na ravni metode nagovora oz. pristopa podajanja

vsebine, nikakor ne po vsebini. Evangelist namreč želi preko pripovedovanja Jezusove zgodbe (t. i. narativne kateheze)⁶ pripeljati bralca do vere. Z uporabo klasične dramske strukture želi izraziti jasen kristološko-teološki namen, ki je "veselo oznanilo o Jezusu Kristusu". Gre za poziv, postati učenec, poziv k hoji za Njim.

Na tem mestu je Tolkienov epski plaz ustavljen. "Poziv k hoji" saga o Srednjem svetu gotovo premore, vendar je ta prej odvisen od bralca kakor od Tolkiena, ki je vneto zagovarjal bralčevo svobodo. Tolkienove vrstice, kakor je zatrjeval sam, namreč niso vsebovale nikakršnega prenesenega pomena. Sporočilo je bilo v veliki meri odvisno od naslovnika, bralca, ki se ob prebiranju vrstic zabava, *razveseljuje, tu pa tam razburi, ga kaj globoko gani ...*, ali pa ga ne. In s tem, po Tolkienu, ni prav nič narobe. Kakor evangelist Marko želi s svojim načinom pripovedovanja bralca čim bolj neposredno nagovoriti in ga tako aktivno vključiti v dogajanja, podobno tudi Tolkien uporablja neposreden in aktiven pristop, ki črpa iz *neznanskega odzadnjega platna*, legend Starših dni. Na tem mestu se ponovno nekoliko približa Marku, saj tudi njegova zgodba na koncu koncev temelji in izhaja iz *neznanskega odzadnjega platna*, Stare zaveze, ki pa naslovniku, po Markovi različici veselega oznanila, ni nujno znana ali pa mu je znana le v splošnih obrisih.

EVANGELIJ V DOMIŠLJIJSKI PREOBLEKI?

Kar se tiča vprašaja v podnaslovu, se odgovor nanj lahko glasi da in ne. Ne, ker Tolkienovo pisanje v sebi ne nosi jasnega avtorjevega namena, kjer bi besedilo pomenilo medij za posredovanje določenega prepričanja ali v, primeru evangelija, Resnice. To potrjuje Tolkien sam, ko razkriva, da njegova zgodba nikoli, vsaj dokler ni bila dokončana, ni bila vnaprej strogo določena: *Kakor je štorija rasla, je zasajala korenine (v preteklost) in pogajala nepričakovane razvejke* (Tolkien 2002,

23). O tem poroča tudi njegov sin, Christopher: *Kot literarno besedilo* (Sillmarillion, op. a.) pa je bil vse prej kot dokončan in se je spreminjal celo v nekaterih temeljnih zamislih glede narave sveta, ki ga je opisoval; ene in iste legende pa je obdeloval vedno znova, enkrat v daljših, drugič v krajših oblikah in v različnih slogih" (Tolkien 2003, 5). Čeprav je bila zgodba prepuščena nepričakovanim razvejkam, tj. trenutnemu navdihu, je v ozadju, kar se lepo vidi iz citata, vseskozi obstajal "master plan", ki mu je zvesto sledil. In ravno iz tega se izvije, če se vrnemo k zastavljenemu vprašanju v podnaslovu, drugi možni odgovor, da. Da, ker se s svojo tehniko pisanja, kjer je *veliko temeljilo na manjšem v stiku z zemljo, manjše pa je črpalo sijaj iz neznanskega odzadnjega platna* (Tolkien 2007, 9), približa Marku in njegovemu pristopu pripovedovanja, narativni katehezi. Kljub temu, da se Marko obrača na pogane, ki sicer niso imeli bibličnega znanja, Stara zaveza zanj predstavlja *neznansko odzadnje platno*, od koder se napaja in zajema. Monoteizem, Postava, življenjsko okolje, običaji, jezik itd. so elementi, za katere Markov bralec ne potrebuje predhodnega znanja⁷. Tolkienova umestitev povesti o Bernu in Lúthein: "*Zgodbo /.../ je kot tako mogoče sprejeti že ob zelo splošnem nedoločenem poznanju ozadja*" (Tolkien 2007, 9), popolnoma pokriva tudi Markovo vrsto "neosveščene" publike, tj. kristjane iz poganstva, ki niso imeli bogatega izkustva biblične verske tradicije. In ker je zaradi tega vsaka izmed Tolkienovih povesti na neki način *iztrgana* iz svojega konteksta, ji ravno zavedanje te "iztrganosti", posledica česar je, da v povesti vstopajo že popolnoma izdelani koncepti s svojo lastno mitologijo⁸, zgodovino in geografijo (kakor velja tudi za Marka), daje globino, moč, pripovedni žar.

Vendar se Tolkien s pripovedno močjo fantazijskega žanra evangelistu ni približal le po "tehnični" plati. Fantazijsko literaturo⁹ je namreč dojemal kot *najčistejšo obliko besedne umetnosti*, glede katere je bil prepričan v dvoje: da se določene resnice lahko najbolj učinkovito izražajo preko medija mitologije (v

primerjavi z drugimi literarnimi prevodniki oz. mediji) ter da je dobro napisana zgodba *priložnost za milost*. Evangelij je pravzaprav popolna zgodba, ki se začne in konča v veselju največjega trenutka v času, Vstajenja: "*Seveda ne mislim, da evangeliji govorijo samo pravljичno zgodbo; a zelo resno mislim, da govorijo pravljичno zgodbo: največjo. Človek pripovedovalec zgodb bi moral biti odrešen na način, ki se ujema z njegovo naravo: z ganljivo zgodbo.*" (Rupnik 2003, 86.) Tolkien se je zavedal svoje "mesenosti" in bil mnenja, da ni v njegovi pesniški moči, da bi pisal naravnost o Inkarnaciji (Rupnik 2003, 85). Ustvaril je mit o svetu, v katerem so stvarjenje, padec, greh, krivda, odpuščanje, boj proti zlu in milost glavne teme, ki lahko govorijo vsakomur. "Uporabnost" moralne dimenzije pri Tolkienu je krščansko uporabna: samožrtvovanje, povišanje ponižanih, moč ponižnosti proti pogubni in samouničevalni jalovosti ponosa ... V (tej) zgodbi je Tolkien videl prinašalko resnice, sebe pa kot neke vrste apostola: "*Blagoslovljeni ustvarjalci legend z njih rimami o stvareh, ki niso najdene v zapisanih časih*".¹⁰ Kot mojster besede je bil sposoben svojo vero izraziti na drugačen način, s fantazijskim žanrom o Srednjem svetu, ki je zanj izpoved vere v enega Boga, največjega avtorja resničnih pravljичnih zgodb. *Ganljiva zgodba* je potemtakem lahko priložnost za milost, ne le zaradi Tolkienovega genija ali nemara pisateljevega pristopa, ki ponekod spominja na Marka (še vedno precej "posiljeno" in umetno) in njegovo narativno katehezo, temveč zaradi vere in vrednot, ki so metafizične resničnosti, tj. resnične, čeprav izražene v mitološkem ali pravljичnem ozadju.

REFERENCE:

- Fausti, Silvano. 2005. *Zapomni si in pripoveduj evangelij*. Markova pripovedna kateheza. Prev. Mihaela Kavčič. Celje: Društvo Mohorjeva družba: Celjska Mohorjeva družba.
- Gradišnik, Branko. 2004. *Gospodar prstanov od A do Ž: imenopis in podatkovnik oseb, krajev, predmetov in pojmov iz Srednjega sveta in okolice* (z angleško-slovenskim iskalnikom & z jezikovnimi navodili g. Tolkiena glede prevajanja iz angleške zahodščine v druge jezike & s pojasnili g. Gradišnika o njegovi prestavitvi v slovensko zahodščino & s pregledom imen iz prvega prevoda Gospodarja prstanov in iz prevoda Hobita. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Matjaž, Maksimilijan. 2003. *Eksegeza nove zaveze: Markov evangelij*. Ljubljana: Maribor: Teološka fakulteta.

Matjaž, Maksimilijan. 2007. *Eksegeza nove zaveze: Matejev evangelij (izbrana poglavja za enopredmetni program)*. Ljubljana: Maribor: Teološka fakulteta.

Ogrizek, Dušan. 1986. *Mojster Tolkien in hobiti*. V: J. R. R. Tolkien. *Hobit ali Tja in spet nazaj*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Rupnik, Maja. 2003. *Elementi religioznega pri Tokienu – diplomska naloga*. Ljubljana: [M. Rupnik].

Tolkien, Christopher. 2007. Predgovor. V: J. R. R. Tolkien. *Narn i hîn Húrin: povest o Húrinovih otrocih*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Tolkien, J. R. R. 2002. *Gospodar prstanov: Bratovščina prstana*. Prev. Branko Gradišnik. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Tolkien, J. R. R. 2003. *Silmarillion*. Prev. Uroš Kalčič. Ljubljana: Gnostica: Karantanija.

1. *Narn I Hîn Húrin*, kakor se v originalu glasi naslov povesti Húrinova otroka, je zgodba, ki je J. R. R. Tolkien sam ni nikoli dokončal. Prve različice te povesti so nastale že ob koncu prve svetovne vojne. Kljub temu, da je povest Húrinova otroka postala dominantna zgodba v Tolkienovih poznejših delih o Srednjem svetu, je ostala brez dokončne podobe. Le-to ji je nadel sin Christopher Tolkien, izvršitelj literarne zapuščine svojega očeta. V slovenskem jeziku je izšla leta 2007 pri Mladinski knjigi (prevedel Branko Gradišnik).
2. *Silmarillion* je povest o junaškem Prvem veku Tolkienovega sveta, starodavna drama, ki se je odigravala davno pred časom Hobita in Gospodarja Prstanov. V Gospodarju Prstanov so popisani pomembni dogodki s konca tretjega veka; povesti *Silmarillion* pa so legende, ki izvirajo iz precej bolj davne preteklosti, ko je Morgoth, prvi Temni vladar, živel v Srednjem svetu in so se Visoki vilini vojevali z njim, da bi dobili nazaj *Silmarile*.
3. "Začetek in sredi", tj. dogodki Starših dni, svoje dokončne in urejene oblike niso ugledali pred Gospodarjem prstanov, kljub temu so bili v precejšnji meri zasnovani in orisani že prej: "Začeta (povest o Veliki vojni za prstan, op. a.) je bila kmalu zatem, ko je bil napisan *Hobit*, in še pred njegovo objavo leta 1937; vendar pa sem to nadaljevanje odložil, kajti najprej sem hotel dopolniti in urediti mitologijo in legende iz Starših dni, ki so tedaj zadobivali obliko že kar nekaj let. To sem si želel narediti v svoje zadovoljstvo in imel sem malo upanja, da bi delo lahko zanimalo druge, še posebej ker je bilo po navdihu predvsem jezikoslovno in sem ga začel z namenom, da bi "zgodovini" vilinskih jezikov priskrbel potrebno ozadje" (Tolkien 2002, 21.) Na drugem mestu o tem poroča njegov sin, Christopher: ".../ že davno prej (*Silmarillion*, op. a.) je bil namreč postal nekakšno trdno, nespremenljivo izročilo in ozadje za poznejša dela. Kot literarno besedilo pa je bil vse prej kot dokončan in se je spreminjal celo v nekaterih temeljnih zamislih glede narave sveta, ki ga je opisoval; ene in iste legende pa je obdeloval vedno znova, enkrat v daljših, drugič v krajših oblikah in v različnih slogih." (Tolkien 2003, 5.)
4. Termin *plérôh* Matej navaja na ključnih mestih: 1,22; 2,15,17,23; 3,15; 4,14; 5,17; 8,17; 12,17; 13,35; 21,4; 26,54,56; 27,9). Izraz ne pomeni le "izpolnitev" in "polnost", temveč poudarja, da je bila

prej samo priprava, napoved nečesa, kar je sedaj doseglo svojo celoto in uresničitev, in je resnično navzoče. Hkrati je s tem prav tako močno poudarjeno, da Stare zaveze ni mogoče ločiti od Kristusa; v njem se je namreč uresničilo in posedanjilo razodevanje Boga in njegovega stvarjenjskega delovanja (Matjaž 2007, 6).

5. Prim. Na velikem posvetu v Razendelu je Elrond govoril o zadnjem zavezništvu med vilini in ljudmi in o Sauronovem porazu na koncu Drugega veka: *Potem je Elrond malo pomolčal in zavzdihnil. "Dobro še pomnim blišč njihovih praporjev," je rekel. "Spomnil me je slave Starših dni in belerianskih vojev, toliko velikih princev in glavarjev se je zbralo. Pa vendar ne toliko in tudi ne tako lepih kot tedaj, ko se je zrušil Thangorodrim in so vilini mislili, da je zla za vselej konec, a ni bilo tako."* *"Tega se spominjaš?" je rekel Frodo, ki je v osuplosti na glas izrekel, kar je mislil. "Ampak misli sem," je izjeljal, ko se je Elrond obrnil proti njemu, "misli sem, da je Gil-galad padel pred davnim časom."* *"Res je tako," je resnobno odvrnil Elrond. "A moj spomin sega celo vse tja do Starših dni. Moj spočetnik je bil Eärendil, ki se je rodil v Gondolinu, preden je ta padel; in moja mati je bila Elwing, hči Diorja, sina doriaške Lúthein. Videl sem tri veke na Zahodu sveta, in mnogo porazov in mnogo brezplodnih zmag."*
6. Narativna ali pripovedna eksegetska metoda analizira Markov evangelij kot narativno katehezo. V grobih obrisih lahko prepoznamo v njem dramsko strukturo, podobno tisti v Matejevem evangeliju: v oblikovnem smislu ustreza zgradbi grške drame z uvodom (ekspozicijo), zapletom, "katastrofo", vrhuncem, preobratom in razpletom. Gre za temeljno strukturo, ki je v vsaki klasični zgodbi (story).
7. "Marko namreč oblikuje vsebino z ozirom na to, koga želi nagovoriti. Marko ima pred seboj kristjane iz poganstva, ki nimajo bogatega izkustva biblične verske tradicije. Na to, da ima Marko v večini pred seboj vernike iz poganstva, ki niso rasli v judovsko-bibličnem izročilu, kažejo razlage judovskih praznikov in običajev (npr. 7,2-4), razlaga zemljepisnih oznak (1,9; 11,1) ter prevajanje aramejskih izrazov (npr. 3,17,22; 5,41; 7,11-34; 9,43; 10,46; 14,36; 15,22-34)." (Matjaž 2003, 7.)
8. Tolkien ima svojo mitologijo, ki ni teologija, in tega dvojega ne smemo pomešati med seboj.
9. Tako je pisatelj zgodbe samo "sub-creator", ki ustvarja drugotni svet, v katerega se jansko vstopi um bralca. A ker se fantastika ukvarja s stvarmi, ki ne obstajajo v realnem svetu, ni nižja, ampak višja oblika umetnosti, resnično najbolj čista oblika in, ko je to doseženo, najmočnejša. Relativno lahko je doseči notranjo doslednost resničnosti v realistični snovi. A dobro fantastiko je zelo težko pisati. Fantastika je višja oblika realizma, a ne samo zato, ker je izmišljene zgodbe težje ustvarjati, temveč zato, ker ponujajo bralcu določene stvari, ki jih realistične zgodbe ne ponujajo ali ne ponujajo na isti stopnji (Rupnik 2003, 87). Z drugimi besedami, Tolkien je verjel, da mitologija sredstvo izražanja določenih nadnaravnih resnic, ki so skoraj neizrazne v dejanskih mejah realističnega romana.
10. *.../ Blessed are the legend-makers with their rhyme of things not found within recorded time .../* (Philomythus to Misomythus: <http://home.ccil.org/~cowan/mythopoeia.html>.)